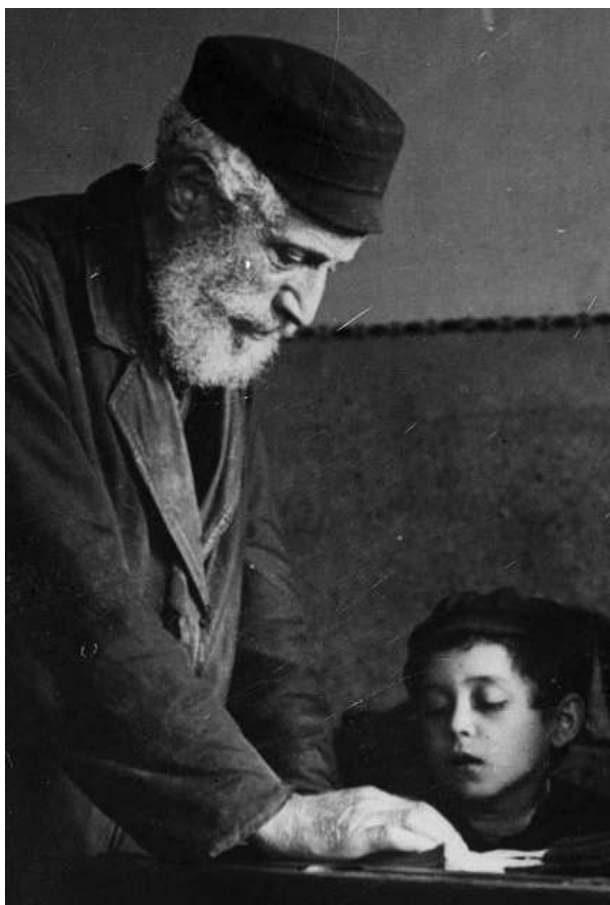

Joden op De Pol 1820-1890

een vergeten gemeenschap

Geert Groen

Colofon:

Joden op De Pol 1820-1890, Geert Groen

ISBN: 9789461931788

Versie: 4 juni 2014

Omslag: Geert Groen

Uitgever: Mijnbestseller.nl

Print: Printforce, Alphen a/d Rijn

© Geert Groen

Contact: geertgroen@gmail.com

Website: <http://sites.google.com/site/geertgroen2>

Voorwoord

Mijn (voor)ouders kwamen van het dorp De Pol in de kop van Overijssel. In het boek "Over De Pol, dorpsgeschiedenis" wordt door mij het dorp rond 1950-1970 beschreven (ISBN 9789461931863). Dit boek "Joden op De Pol 1820-1890" gaat over de bijzondere geschiedenis van de vroegere Joodse bewoners van De Pol.

Op het dorp werd bijna 200 jaar geleden door de Maatschappij van Weldadigheid getracht om arme stedelingen aan werk en inkomen te helpen. Daaronder kwamen Joden (Israëlieten) uit het westen van het land, met name uit Amsterdam. De Maatschappij probeerde op die manier de bittere armoede in de grote steden te bestrijden. De paupers moesten worden omgeschoold tot landbouwers en spinsters, maar de meesten hielden dit niet lang vol, er kwam uiteindelijk weinig van terecht.

Voor de beschrijving van de (in totaal zo'n 537) Joodse bewoners in de periode 1820-1890 en hun tijdgeest is gebruik gemaakt van het werk van I. Erdtsieck, C. Kloosterhuis, S. Laansma, W. Schackmann, Z. Bar en het Drents Archief in Assen. Voor een uitgebreide achtergrond over de Maatschappij van Weldadigheid en haar bewoners verwijs ik naar de boeken "De proefkolonie" van Wil Schackmann, "Het pauperparadijs" van Suzanne Jansen, de Maatschappij van Weldadigheid en het Drents Archief. Waar mogelijk is toestemming voor gebruik van het materiaal gevraagd en verkregen.

Ik wens u veel leesplezier, uw reacties zijn welkom.

Joods Amsterdam

Omdat de meesten Joodse kolonisten op De Pol in de periode 1820-1890 afkomstig zijn uit Amsterdam zal de nadruk op die afkomst liggen. Omstreeks 1600 vestigden Joden uit Spanje en Portugal zich in Amsterdam, onder hen bevonden zich welgestelde kooplieden met bloeiende betrekkingen met de landen rond de Middellandse Zee en de Nieuwe Wereld.

Met hun vestiging in de Nederlandse Republiek bevorderden zij de welvaart in Amsterdam en legden ze de basis voor de diamant- en tabaksindustrie. Amsterdam werd door de Portugese Joden ook het centrum van de Hebreeuwse typografie en de handel in effecten. Hun streven naar behoud van de Joodse culturele tradities uit hun geboorteland, maar ook hun sterke handelsgeest stelde hen in staat in vrijheid met behoud van eigen identiteit vrij om te gaan met de beste Nederlandse geleerden en kunstenaars. De schitterende Portugese synagoge op het Jonas Daniël Meyerplein is een blijvende herinnering aan hun levende traditie.

Echter, niet allen waren rijk, de gestage achteruitgang van de internationale handel werd velen noodlottig. Tegen 1788 was 54% van deze sefardische Joden voor het levensonderhoud afhankelijk van de giften van joods-kerkelijke liefdadigheid, de bedeling. Met de groeiende aantallen Joden uit Duitsland en Polen, de asjkenazische Joden, in de 17e en 18e eeuw nam de afhankelijkheid van de bedeling toe. Bij de opening van de hoogduitse synagoge in 1671 telde hun gemeenschap 7500 leden, in 1797 echter ruim 20.000 leden. Deze Joodse gemeenschap was bijna 7 keer zo groot als de sefardische gemeenschap.

Rond 1800 was hierdoor bijna één op de tien Amsterdamers van Joodse afkomst, van hen leefden twee van de drie in armoede. De asjkenazische Joden leefden grotendeels van de straathandel en van de handel in tweedehands goederen.

Hun economische mogelijkheden waren daardoor beperkter dan hun zuidelijke geloofsgenoten. De rijkere hoogduitse Joden handelden veelal in muntspecie of waren makelaars in koloniale producten.

Amsterdamse Jodenbuurt 19^e eeuw

Met de oprichting van de Bataafse Republiek in 1795, onder auspiciën van de Franse bezetters, werd de macht van de Joodse kerkbestuurders, de parnassim, over hun geloofsgenoten beperkter. Deze bestuurders hadden voordien een

door de stadsbestuurders toegekende eigen stedelijke keur, een zelfbestuur op het gebied van wetten en verordeningen. Daarmee waren ze ook in staat om te blijven streven naar een aanvaardbare armenzorg. De Amsterdamse Jodenbuurt (waar ook niet-Joden woonden) concentreerde zich rond het (huidige) Waterlooplein in de buurt van beider synagogen.

Onder de Bataafse Republiek kwam een verandering in de staatkundige positie van de Nederlandse Joden. Op 2 september 1796 kregen Joden dezelfde rechten als Nederlandse staatsburgers, een logisch gevolg van de scheiding tussen Kerk en Staat. Een kleine groep verlichte Joden (Felix Libertate) had hiervoor al eerder gepleit omdat ze daarmee hoopten op een gelijkstelling op sociaal, cultureel en economisch gebied aan hun christelijke medeburgers. Ook werd twee jaar later de uitoefening van ambachten mogelijk door de opheffing van ambachtsgilden.

Armoede

In 1813 werd Nederland bevrijd van de Franse overheersing en werd Willem I koning der Nederlanden. Hij regeerde echter over een bijna failliet land. De Noordelijke Nederlanden telde 190.000 armen, afhankelijk van de bedeling, de Zuidelijke Nederlanden zelfs 300.000. De graanprijzen verdubbelden tussen 1760 en 1800 op de Amsterdamse graanmarkt, terwijl de lonen niet veel veranderden.

Binnen de overwegend arme Joodse gemeenschap veroorzaakte het politieke streven naar gelijkstelling van de Joden ook tot vermindering van eigen identiteit. Het Jiddisch als voertaal verdween geleidelijk uit het onderwijs en halverwege de 19e eeuw was Nederlands de algemene voertaal onder de Amsterdamse Joden, maar doorspekt met veel eigen termen. Daarmee bleven ze, levend in een eigen buurt met één godsdienst en kenmerkende beroepen, toch een herkenbare bevolkingsgroep. Uit deze bevolkingsgroep van arme Joodse

Amsterdammers kwamen honderden kolonisten in de periode 1820-1860 naar de Maatschappij van Weldadigheid.

In Amsterdam leefde bijna de helft van de bevolking van de bedeling, die voor een gezin maximaal 30 cent per dag bedroeg, terwijl de huur van een nette woning een gulden per week was en een roggebrood van drie pond tussen 10 en 25 cent kostte. Een geschoolde arbeider verdiende hooguit een gulden per dag. Velen moesten rondkomen als bedelaar en veel zuigelingen werden te vondeling gelegd. In 1817 werden 855 vondelingen en 240 verlaten kinderen bij het Amsterdamse Aalmoezeniersweeshuis binnengebracht. Voor hen was hooguit 8 cent per dag per individu beschikbaar.

De arts Samuel Sr. Coronel typeerde de armeninstelling later als *“broeikassen, waarin luiheid, zedeloosheid, ondank en andere ondeugden, in de stralen van de koesterende zon der liefdadigheid, door de hand van de barmhartige armenverzorgers of kweekers welig tierden”*.

De woonomstandigheden waren voor de arme gezinnen beoernd: *“Een lange, smalle straat met aan beide kanten tussen de huizen telkens weer een steeg of gang, zo smal, dat twee mensen elkaar nauwelijks kunnen passeren. De bouwsels zijn volgebouwd met krotjes en kamertjes, in kelders drijvend op grondwater, en onder de hanebalken schavotjes en steekkamers voor honderden grote en kleine gezinnen”*.

De kans op sociale onrust en oproer vanuit de arme bevolkingsgroepen was groot. Zo was bijvoorbeeld **het soeploods-oproer** in juli 1833 het directe gevolg van de wet op belasting voor percelen met een huurwaarde onder 80 gulden per jaar, vooral de armere bevolking werd getroffen. Verhuurders probeerden deze belasting te verhalen op hun huurders, maar daar viel weinig te halen. Sommige verhuurders, zoals de weduwe Rest uit de Bloemstraat, weigerden daarom deze belasting te betalen. Haar inboedel werd in beslag genomen en opgeslagen in de soeploods aan de Herenmarkt in Am-

sterdam, een loods waar in de winter de soepbedeling aan armen plaatsvond. Op twee juli zou de openbare verkoop plaatsvinden, maar de volksmenigte joeg de politiedienaren weg en stak de loods in brand. Koning Willem I was over het gebrek aan gezag van de burgemeester Van de Poll erg ontevreden, waarop deze zijn ontslag aan Zijne Majesteit aanbood (*Ons Amsterdam*, 37/6).

Soeploodsoproer 1833 (Lamberts, 1835)

Initiatief

In 1808 diende de Joodse rechtsgeleerde Mr. Carel Asser bij koning Lodewijk Napoleon een rapport in, waarin hij schreef “*dat de bedelarij ophoude, dat de ouden en invaliden worden onderhouden, dat een eerzaam beroep worde verschaft aan de behoeftigen, die in staat zijn te werken, en dat straffen worden ingesteld tegen hen die koppig zijn om hun brood te verdienen*”.

De regering onderkende het probleem en zocht naar oplossingen om de arme bevolking een goed bestaan te bieden. Na

de val van de Franse overheersers in 1815 kwam Johannes van den Bosch met een initiatief waarin *“de inrigtingen, onder welke eene natie gelukkig zal leven, behooren overeen te stemmen met haren aard, hare grondbegrippen, de mate harer beschaving, en alle hare uitwendige omstandigheden”*.

Johannes was er van overtuigd dat blijvende armoede tot groot verval zou leiden en op den duur tot een opstand tegen de rijkere bovenklasse met ontwrichting van de Nederlandse staat tot gevolg. Het gebrek aan werk, de buitenlandse concurrentie en remming van de handel door politieke protectie verergerden volgens hem de verarming en de overheid moest ingrijpen om dit proces te keren. Volgens zijn schatting was 75% van de armen in Noord-Nederland geschikt om te werken, want aalmoezen, bedelen en liefdadigheid konden nooit tot een structurele oplossing leiden. Mensen moesten zichzelf kunnen redden met nieuwe bronnen van bestaan.

Maatschappij van Weldadigheid

Zelfredzaamheid en werkgelegenheid waren dus de belangrijkste doelen om de leefomstandigheden van de paupers te verbeteren. Maar dat moest dan wel op grote schaal, gezien de omvang van het aantal armen. Volgens Van den Bosch schonk men in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden per jaar ongeveer 15 miljoen gulden aan de armen. Dit geld diende men te besteden aan werkverschaffing door kolonisatie. Volgens Van den Bosch werd de beste basis daarvoor gelegd met de oprichting van de Maatschappij van Weldadigheid.

In 1817 werd onder zijn leiding door een flink aantal invloedrijke Nederlanders een Provisionele Commissie van Weldadigheid gevormd. Als president van de commissie diende hij in 1818 een verzoekschrift in bij Koning Willem I met de bloemrijke aanhef: *“Een aanzienlijk getal onderdanen van Uwe Majesteit hebben zich verenigd om een Maatschappij van Weldadigheid op te richten onder de bescherming van Uwe Koninklijke Hoogheid Prins Frederik, met het oogmerk om aan de*